

BAKK MIKLÓS

KÉT NEMZETÉPÍTÉS, EGY ÁLLAM – ROMÁNIA SZÁZ ÉVE

Nagy-Románia megszületésének centenáriuma jó alkalom mind a vissza-, mind az előretekintő elemzések számára. A visszatekintések téjje: a román történelemértelmezések bővülése, az európai kontextus alakulásában rejlő interpretációs lehetőségek hasznosítása. Az előretekintő elemzések jellemző toposza az „országprojekt” aktualitása¹: indokolt-e és van-e lehetőség a százéves modern Nagy-Románia „újratervezésére”?

Az alábbiakban a XX. századi román állam létrehozásának a feltételeit és az ebből az ország politikai közösségére háruló következményeket a nacionalizmuselméletek értelmezési keretei között vizsgálom. E megközelítést az is indokolja, hogy a román nyelvű szakirodalomban viszonylag kevés ilyen jellegű elemzés született. Kiinduló tézisem: a mai román állam két különböző román nemzetépítési projekt egyesítésével jött létre, és Erdély leértékelődése – és ezen belül a magyarság státusának alakulása – ezen egyesítés módjának következménye.

Az „ébresztés” közép-európai útja

Az erdélyi románság modern nemzetté válására a Miroslav Hroch által leírt nemzetépítési modell² nyújtja az egyik legjobb értelmezési keretet.

Hroch az angolszász szakirodalom megközelítéséből indul ki: a nemzeteket a „nacionalizmus” eszméi kibontakozásának és elterjedésének a folyamata teremtette meg. Mindazonáltal a nemzet több mint „*ambiciózus és narcisztikus értelmiségiek terve*” – az eszmék

-
- 1 Klaus Iohannis államfő 2016. szeptember 29-én rendelettel létrehozta az „Országprojekt elnöki bizottságát”. Ennek 25 tagja van: a parlamenti pártok képviselői és függetlennek tekintett személyiségek.
 - 2 Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 230–247.

terjedéséhez objektív körülmények kelljenek, amelyek közül Hroch a három legfontosabbnak a következőket tartja: a) a „sorsként” kezelt múlt „emlékezete”; b) azok a nyelvi és kulturális kötelékek, amelyek révén a csoporton belüli kommunikáció jóval magasabb szintű, mint rajta kívül; c) a csoport civil társadalomként való megszerveződésének a képessége, ami a csoport tagjainak egyenlőségéről szóló koncepciót is meggyökerezteteti.³

A nemzetté alakulás folyamata ezen az alapon két eltérő utat követett. Nyugaton (Angliában, Franciaországban, Spanyolországban, Svédországban stb.) *„a kora újkori állam egy etnikus kultúra dominanciája alatt fejlődött ki, abszolutista formában vagy rendi-reprezentatív rendszerben”*.⁴ Később ezek az államok forradalmak vagy reformok útján kialakították modern civil társadalmukat, és ezzel párhuzamosan építették a *nemzetállamukat* mint egyenlő polgárok közösségét.⁵

Ezzel szemben a másik út meghatározója az volt – és ez elsősorban a közép- és kelet-európai térségre volt jellemző –, hogy birodalmi kereteken belüli nem-domináns, de nagy, összefüggő területeken élő etnikai csoportok felett „külső eredetű” (exogén) uralkodó elitek domináltak.⁶ Ebben a helyzetben voltak a szlovének, észtek, szlovákok, ukránok és sok más, kisebb nép, köztük az erdélyi románok is.⁷

Míg a nyugati modellben a modernizálódó (megreformált vagy forradalom útján átalakult) állam teremtette meg elsősorban a nemzeti civil társadalmat, azaz az állam volt az etnikus kultúra elsődleges terjesztője, addig a közép- és kelet-európai átalakulásban a nem-domináns etnikumok *nemzeti mozgalmakat* („nacionalizmusokat”) fejlesztettek ki, amelyeknek célja a nemzetként való létezés attribútumainak a megszerzése volt, azaz a helyi („népi”) nyelvnek a bevétele, és az elismerése az oktatásban, kultúrában, közigazgatásban, majd az egyenlők társadalmát jelentő állampolgári jogoknak és a közösség politikai öngazgatásának az elnyerése, végül pedig az ennek megfelelő társadalmi struktúrák, intézmények és elitek kialakítása.⁸

Hroch a nemzeti mozgalmak három tipikus szakaszát különbözteti meg: A) először megjelennek a nem-domináns csoport azon aktív szereplői, akik a csoport nyelvi, kulturális és történelmi sajátosságait kezdik „kutatni”; B) aztán a második szakaszban újabb szereplők

3 Hroch, 2004. A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig, i.m. 231.

4 Uo. 231.

5 Uo. 231–232.

6 Uo. 232.

7 Hroch jelzi, hogy a két út nem választható világosan szét területi alapon. Nyugat-Európában is voltak nem-domináns etnikai csoportok (katalánok, írek, norvégok), de őket általában már asszimilálta a középkori állam.

8 Hroch, 2004. A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig, i.m. 233.

lépnek a színre, az „ébresztők”, akik az előző szakasz eredményei alapján a csoport minél több tagját kívánják megnyerni a „nemzet” tervének, és agitációjukkal tömegmozgalmat akarnak létrehozni, amely már politikai célokat is megfogalmaz; C) végül létrejön a teljes társadalmi struktúra, és különböző szárnyak, irányzatok jönnek létre a maguk külön nemzeti programjával.⁹

Az erdélyi románság mint nem-domináns etnikai csoport végigjárta a nemzeti mozgalom kifejlődésének e három szakaszát. Ezek ugyan nem válnak szét világosan, időben átfedik egymást, de megkülönböztethetők. Ugyanakkor az erdélyi román „nemzeti projektnek” a politikai célok tekintetében is volt egy sajátossága: e célok viszonyítási kerete Erdély volt.

Ha időben nem is lehet pontosan elválasztani a román nemzeti mozgalom három szakaszát, a következő – egymást részben átfedő – korszak-lehatárolásokat érdemes kiindulópontnak tekintenünk: 1) a *dákoromán* elmélet megalapozása (XVIII. sz. eleje –1848)¹⁰; 2) az „ébresztés” szakasza (1792–1867); 3) a román nemzeti mozgalom pluralizálódása (1848/49–1918).

Az első szakasz, mely a románság *eredetmítoszának* a megalapozását eredményezte, kétségtelenül a görögkatolikus egyház létrejöttével, a görögkatolikus klérus megerősödésével vette kezdetét. Az eredetmítosz alaptétele, hogy a románság (és ekkor elsősorban az erdélyi románságról van szó) római eredetű. A latin származás gondolata ugyan régebbi keletű; nyugati humanisták már korábban felfigyeltek a beszélt román nyelv és az európai újlatin nyelvek közötti rokonságra. Erről Antonio Bonfini már a XV. század végén értekezést írt¹¹, azonban programszerű alapgondolattá a latin származás eszméjét az Erdélyi Iskola (*Școala Ardeleană*), a görögkatolikus papság tevékenysége nyomán kibontakozó felvilágosodás kori román kulturális mozgalom tette. A pápai fennhatóság alatt működő görögkatolikus klérus a római kapcsolat hatására juttatta el a felvilágosodás eszméit az erdélyi románokhoz. A mozgalom neves tagjai, Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior programszerű műveik zömét 1780 és 1825 között jelentették meg; ezek a történelmi és nyelvészeti munkák a románság római eredetét bizonyították, illetve a román nyelv modern – latin írásmódú – grammatikáját alapozták meg.

9 Uo. 233.

10 Az 1697–1792-es korszakot I. Tóth Zoltán „az erdélyi román nacionalizmus első századának” nevezi. Lásd I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada – 1697–1792*. Pro Print Könyvkiadó: Csíkszereda, 1998.

11 A Lengyelországban tanult, és így a latin nyelvet jól ismerő moldvai krónikások, Grigore Ureche és Miron Costin is lényegében e humanista irodalom hatására írták le a XVII. században, hogy a románok a rómaiaktól származnak.

Az eredetmítosz első, alapozó változatának fő állítása az volt, hogy a rómaiak elűzték, elpusztították a dákokat, tehát a Dácián belül a rómaiak leszármazottjaként egy új nép született, a románok. A dák–római keveredés tézise csak jóval később alakult ki, az 1830–60-as évekig a *latinista iskola* dominált, mert ekkor az erdélyi románság új elitjének (élén a görögkatolikus papsággal) a tiszta római származás szolgált „*harci fegyverként*” (Lucian Boia) a magyarokkal szembeni harcban. Ezáltal az erdélyi románok, mint a világ urainak utódai, „*akiknek a nyelve ekkor még hivatalos nyelv volt Magyarországon és Erdélyben, nem fogadhatták el a végtelenségig olyan nép felsőbbiségét, amely – a korabeli normák szerint – »fajra« és származásra náluknál alacsonyabb rendű*”.¹²

Az eredetmítosz kialakulásához vezető folyamatot nem az erdélyi román társadalom „belső” fejlődése, hanem a külső hatalmi kontextus változása indította el: a török kiűzése Magyarországról, a Habsburg-uralom berendezkedése Erdélyben. Ez logikusnak tekinthető fejleményként eredményezte azt, hogy a bécsi udvar a katolicizmus megerősítésével próbálta növelni befolyását a protestáns rendek által uralt Erdélyben. Bécs lehetőségeit két tényező határozta meg: 1) Az I. Lipót által kibocsátott 1691-es *Diploma Leopoldinum*ban a császár biztosította Erdély alkotmányának (a három rendi nemzet – a magyar, a székely és a szász – státusának) a csorbítatlan megőrzését és – ezzel összefüggően – a bevett vallások rendszerének a változatlanóságát. 2) Minthogy az erőteljes rekatolizációnak nem sok esélye volt Erdély protestáns társadalmában, Bécsnek más irányban kellett keresnie a katolikus befolyás növelését.

Ezek voltak azok a körülmények, amelyek között megfogalmazódott az ortodox hitű románságnak a katolikus egyházzal való egyesítése, vagyis a görögkatolikus egyház erdélyi megalapításának a terve. Az alapítást egy paktum tette életképpé: az ortodox egyházból és vallásból kilépő papok számára Bécs biztosította a társadalmi felemelkedés lehetőségét: a korábban lényegében jobbágyi sorban élő ortodox papság mentesült a jobbágyi szolgáltatások alól, és ez a rendekkel egyenlő jogok élvezésével kecsegtette az így létrejövő új elitet. A román egyházi unió sikerét lényegében azzal érte el, hogy megnyerte a papságot anyagi érdekeinek kielégítésével, és egy új státus megteremtésével.

Ezzel azonban egy új, feszültségekkel terhes viszony is létrejött az új görögkatolikus elit, és az ortodox hitéhez erőteljesen ragaszkodó román parasztság között. Olyan feszültség ez, amelyet mindeddig kellően még nem vizsgáltak az erdélyi román nemzetépítés folyamata felől, habár I. Tóth Zoltán már felfigyelt erre: „*A keleti ortodox valóságban megmaradó nép*

12 Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban [Istorie și mit în conștiința românească]*. Kriterion Könyvkiadó: Bukarest – Kolozsvár, 1999 [1997], 95.

és a nyugati formákba öltöző értelmiség eltávolodása egymástól az erdélyi román nacionalizmus egyik legfontosabb kérdése”.¹³

Az erdélyi román társadalomban így kialakuló belső konfliktus annak az eredménye, hogy e premodern etnikai közösségen belül először keletkezik egy olyan csoport, elit, amely mobilitásának „gyorsasága” mellett – tehát egy rugalmasabbá vált társadalmi rétegződés mellett – szembesül azzal a dilemmával, amely számos premodern nemzetépítő folyamatban megfigyelhető. Liah Greenfeld a rugalmas rétegződés nacionalizmust (nemzeti identitást és ideológiákat) generáló hatását a premodern angol társadalomban azon új arisztokráciára nézve vizsgálta, amely a Tudor-korszakban (1530 körül) kezdte meg a felemelkedését.¹⁴ A rózsák háborúja megtizedelte a hagyományos felső arisztokráciát, vákuumot hozott létre a társadalmi hierarchia csúcsán, amelyet az uralkodó a kisbirtokos nemesség tehetséges, egyetemet végzett tagjainak magas államigazgatási pozíciókba emelésével orvosolt. Így egy új elit keletkezett, amelynek státusa – a kor gondolkodásától eltérően – az érdemeiktől, és nem a születéstől függött.¹⁵ Olyan anomikus állapot keletkezett – írja Greenfeld –, amelyben a „*társadalomról alkotott hagyományos kép, amelyben a felfelé irányuló mobilitás nem volt lehetséges, már nem felelt meg a valóságnak*”.¹⁶ Ebben a helyzetben az új angol elit tagjai, akik közrendű származásukat nem tartották elfogadhatónak, azt a „*homogén módon nemes nép, vagyis a nemzet eszméjével helyettesítették*”.¹⁷ Így született meg a nemzet eszméje, amely szuverén közösségként bármely tagját magasabb státusba emelhetette.

A párhuzam a Tudor-korszak új arisztokráciája és az erdélyi görögkatolikus klérus felemelkedése között könnyen észrevehető. Mindkét esetben az uralkodó döntése teremtette meg a felemelkedés lehetőségét, és mindkét esetben ez „*státusinkonzisztenciát*” (Greenfeld) eredményezett: a felemelkedett csoport bizonytalan és nyugtalan volt új helyzetét illetően, elégedetlen hagyományos identitásával, zavarodott feladatait és elfogadottságát illetően.¹⁸ Az angol új nemesség biztosabbnak érezte saját helyét úgy meghatározni, hogy azt a „nemzetnek” tett szolgálatok legitimálják, és nem eredeztette jogait az uralkodóval szembeni lojalitásából (látván a régi arisztokrácia eltávolításának módját). A görögkatolikus papság sem értelmezhetette saját helyzetét az erdélyi rendek közelébe emelkedve a megszerzett státusából kiindulva (jóllehet, a kapott előjogokkal élni kívánt), hiszen e rendeket korábban az

13 I.Tóth, 1998. Az erdélyi román nacionalizmus, i.m. 11.

14 Greenfeld, Liah: *Nacionalizmus és modernitás*. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004., 183–203.

15 Greenfeld, 2004. Nacionalizmus, i.m. 186.

16 Uo. 187.

17 Uo.

18 Vö: Greenfeld, 2004. Nacionalizmus, i.m. 187–189.

ortodox hívők nagy tömegei előtt ellenségként láttatta, és nem hivatkozhatott a vallási közösségre sem, hiszen az új felekezet híveinek közössége még épp megszületőben volt. Ebben a helyzetben a közös előkelő származás eszméje bizonyult a jó hivatkozási alapnak, hiszen a rómaiaktól való származás, mint „közös nemesi eredet”, újabb köteléket teremtett a régebbi vallási helyébe. A *tiszta latinitás* politikai fegyverként való használata ennek a modernebb köteléknek a megteremtését segítette elő.

A második szakasz, az „ébresztés” és az agitáció szakasza, ekkor már a görögkatolikus papi elit mellett a már formálódó polgári társadalom képviselői is megjelennek. Ekkor adják ki az első román nyelvű lapokat Erdélyben, amelyek a római eredet-eszme állandó propagátorai voltak. Az „ébresztés” korszakának két emblemikus alakja, George Bariț (1812–1893) és Timotei Cipariu (1805–1887), már az erdélyi román nyilvánosság megalapozói voltak. Bariț elsősorban publicistaként jelentős személyiség, ő alapította az első erdélyi román lapot, a *Gazeta de Transilvania*-t, de tanárként is tevékenykedett.¹⁹ Cipariu a latinista iskola első átfogó grammatikáját dolgozta ki, 1835-ben adta ki az első latin betűs egyházi könyvet, majd elérte, hogy az erdélyi görögkatolikus egyház elsőként térjen át az új írásrendszerre. A latin írásmód terjesztése és első egységesítése, az ennek alapján működtetett sajtó a 48-as forradalmat megelőző években, de főleg azt követően a nemzeti mobilizáció meghatározó körülménye lett a XIX. század közepén.

A harmadik szakasz, a román nemzeti mozgalom pluralizációja a politikai intézményszerűsítés szintjén tulajdonképpen a kiegyezéssel kezdődött el. A korszak magyar politikusai a nyugat-európai példák – elsősorban a francia modell – alapján olyan magyar nemzetállam megvalósítására törekedtek, amelyben a kor liberalizmusának megfelelően csupán az egyének jogai biztosítottak – a kollektív jogok, a nemzetiségek jogalanyként való elismerése viszont nem.

Ez a kétarcú helyzet megkettőzte a román nemzeti mozgalmat is, két román párt is létrejött 1869-ben: az Erdélyi Román Nemzeti Párt és a Magyarországi Román Nemzeti Párt. Az előbbi a passzivitás stratégiáját választotta, és egyfajta protesztként nem vett részt az országgyűlési választásokon. Az utóbbi viszont részt vett a politikai életben, és már 1869-ben sikerült 25 képviselőt küldenie az országgyűlésbe, akik Deák Ferenc szabadelvű pártját támogatták.²⁰

19 Tagja volt az 1848-as balázsfalvi román nemzetgyűlés által választott bizottmánynak, 1867-ben részt vett az ASTRA megalapításában (később elnöke is volt), és tagja volt a Román Nemzeti Párt vezetőségének is.

20 Lásd Vogel Sándor: *Európai kisebbségvédelem – erdélyi nemzetiségpolitikák*. Pro-Print Könyvkiadó: Csíkszereda, 2001, 154–156.

A pluralizálódás másik dimenziójában azonban a nemzeti ideológia átalakulását és az eredetmítosz módosulását találjuk. Az erdélyi román fejlődés sajátossága, hogy ekkor valósul meg igazából – de csupán az elitek szintjén – az erdélyi és a havasalföldi-moldvai (óromániai) nemzeti mozgalmak közötti eszmei kapcsolat. Ez hatással volt a latinista paradigma (a tisztá római származás eszméje) átalakulására, amely körülbelül 1850 táján kezdődött el. Amint Boia írta: „Az az alacsonyabbrendűségi érzés, mely a rómaiakat vetített előtérbe, Románia megalapítása, a függetlenség elnyerése és a királyság kikiáltása után már nem talált a korábbival azonos mérvű igazolást”.²¹ Lassan kezdett elfogadottá válni, hogy Dácia lakosságát „nem elsősorban Róma és Itália lakosaiból kolonizálták”, és a dákok is a román nép alapítóelemeként tekintendők.²²

Ez alapján véve „a román társadalom korabeli fejlődési szakaszára jellemző összeillesztés volt: a nyugati források (rómaiak, a latin testvérnemzetekkel való rokonság) és az autochton források (dákok) összekapcsolása”.²³ A „dák fordulató” elsősorban I.C. Brătianu (1857-es cikksorozata: *Studii istorice asupra originilor naționalității noastre* [Történeti tanulmányok nemzetiségünk eredetéről]) és B.P. Hașdeu (1860-as cikke: *Pierit-au dacii?* [Vajon elvesztek-e a dákok?]), majd 1872-es kötetei: *Istoria critică a românilor* [A románok kritikai története]) készítették elő, de szerzők sokasága²⁴ kezdett el dolgozni az eredetparadigma módosításán.

E változást nem csupán a politikai helyzet változása kényszerítette ki, hanem maga a kutatás is: a történeti vizsgálódás fejlődése is megkövetelte az őslakos népesség szerepének tudomásul vételét a történelmi folyamatban. Egy olyan szintézis alakult ki a római és a dák elem kombinációjából, amely a különböző társadalmi és politikai helyzetekhez alkalmazkodva mindig lehetővé tett egyfajta „újraalapítást”, azaz az eredetmítosz, az eredet-paradigma újrafogalmazását. A dákoromán származáseszme ekként – Anthony D. Smith kifejezésével – egyfajta *mythomoteur*-ként²⁵ kezdett működni: olyan szintéziseként a kulturális és történeti mítoszoknak, jelképeknek, értékeknek és „emlékeknek”, amely egyfajta etnikai vallásként is tudott működni. E szintézis első, ténylegesen rugalmas, tehát a kontextusfüggő újraértelmézést lehetővé tevő formáját Hașdeu munkássága alapozta meg.²⁶

21 Boia, 1999. Történelem és mítosz, i.m. 100.

22 Uo. 101.

23 Uo.

24 Cezar Bolliac, Grigore Tocilescu, A.D. Xenopol

25 A fogalmat John Armstrong nyomán Smith *The Ethnic Origins of Nations* című művében (1986) használta. Lásd még: Smith, Anthony D.: A nemzetek eredete. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004., 204–229, itt: 218.

26 Lásd még Trencsényi Balázs: History and Character. Visions of National Peculiarity in the Romanian Political Discourse of the 19th Century. In: Mishkova, Diana (ed.): *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*. Central European University Press: Budapest, 2009. 139–178.

A bürokratikus nemzetépítő projekt

Az erdélyi román társadalmi helyzettel szemben a Kárpátoktól délre és keletre, Moldova és Havasalföld egyesülése előtt, majd azt követően az Egyesült Fejedelemségekben (az Óromániának, Ókirályságnak vagy Regátnak nevezett államban) egy állami elit kezdte el a nemzetépítést, és ez – első közelítésben – a nyugat-európai erős államokban végbement folyamathoz hasonlítható.

A regáti elit történelmi teljesítményének értelmezéséhez fontos megkülönböztetnünk az állam- és a nemzetépítést, amelyek Linz szerint „*egymást átfedő, ám fogalmilag különböző folyamatok*”²⁷ Az átfedés az állam- és a nemzetépítés között olykor oly mérvű és bonyolult történeti logikájú folyamat volt, hogy szétválasztásuk állandóan dilemma maradt a történelmi értelmezésekben. Az olasz történettudományban mind a mai napig vita folyik arról, hogy a Risorgimento – az olasz egyesülés – vajon „*egy Cavour vezette államépítési, vagy inkább egy Mazzini és Garibaldi vezette nemzetépítési folyamat volt-e*”.²⁸ Az államépítés elsőbbsége azt eredményezte, hogy a nemzetépítés egy központi állami elit feladata maradt, aminek a dilemmáját találóan fogalmazta meg – az olasz egyesítés esetén – Massimo D’Azeglio piemonti politikus 1860-ban: „*Olaszországot megteremtettük, most olaszokat kell teremtenünk*”.²⁹

Miképp merült fel ez a dilemma a Havasalföld és Moldova egyesítésével létrejött államban, Óromániában?

A „nemzeti ébresztési” folyamat Hroch által vázolt egyes elemei ugyan megfigyelhetők a XIX. század első felében mind Havasalföldön, mind Moldvában. Azonban ez nem eredményezte a nemzeti civil társadalom kialakulásának azt a szerves folyamatát, amely az erdélyi romániség esetében megfigyelhető. Erre csak az 1859-es egyesülés után, a Cuza-féle reformok nyomán kerülhetett sor.

A római eredet mítosza, bár már a XVII. században megjelent Grigore Ureche és Miron Costin révén, nem az erdélyi latinista iskola felfogásában bontakozott ki. Boia szerint „*a fanarióta uralom alá került román fejedelemségekbeli történetírás a görög befolyás szakaszában, 1800 táján, a dák–római összeolvadást mint természetes jelenséget tárgyalta*”³⁰, és ez – mint „*a fanarióta korszak némileg kozmopolita terméke*” – nem egyezett az erdélyi írástudók „tisztá

27 Linz, Juan J.: Nemzetépítés és államépítés. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 277–297, itt: 277.

28 Uo. 280.

29 Idézi uo. 287.

30 Boia, 1999. Történelem és mítosz, i.m. 96.

román” elképzelésével.³¹ Pontosabban: míg az erdélyi latinista iskola számára a tiszta római származás a közösség státusának, jogainak az afirmációját jelentette, a fejedelemségekben a „rómaiság” csupán orientációs segédlet volt az Európa felé fordulásban. Tehát egy közösségi identitás és egy orientációs ideológia (politikai cselekvés) különbségéről van szó, nem tagadva természetesen a kettő szoros összetartozását.

Az elit orientációs elképzeléseinek európai irányát jelentős mértékben gazdasági-piaci átalakulások alapozták meg. Az 1820-30-as években a gabonakivitelt révén a román fejedelemségek betagozódtak a világ gazdaságba, ez átalakította a román társadalomfejlődést, elindította a bojártság „európaizálódását”. Ez a bojártság egyik napról a másikra hátat fordított a görög–fanarióta (a Nicolae Iorga által „*Bizánc utáni Bizánc*”-nak nevezett) világnak, amellyel régi szimbiózisban élt. A művelt körökben a görög nyelvet gyorsan felváltotta a francia, és azokban az ifjú bojárokban, akik még görögül tanulták a betűvetést, a francia nyelven keresztül támadt fel a nemzeti kultúra iránti szomjúság.³² Ezáltal tulajdonképpen a havasalföldi (munténiai és olténiai) elit megszerezte azt a fogalmi-műveltségi képességet, hogy „*képzelt közösséget*” (Benedict Anderson³³) az egyenlők közösségeként tudja elgondolni, ami a nemzetépítés fontos feltétele.

Miközben a bojártság egy része egyszerre vált „románná” és európaivá, a szélesebb körű nemzeti mobilizáció kulturális feltételrendszere még nem teremtdőött meg. A román középrétegek forradalmi mobilizációjának első nagy pillanatában, 1821-ben Tudor Vladimirescu – aki már olvashatta Petru Maiornak a románok eredetéről szóló könyvét – még „*nem a nemzeti eszmevilág érvrendszerével, hanem biblikus igékkel mozgósított, amikor a tismanai kolostorból kiáltvánnyal fordult az ország népéhez, programszerűen kifejtve a képviselői államszervezet és a méltányos társadalmi rend igényét*”.³⁴

Összegezve, az „ébredés” – egy elit román öntudatának kialakulása – itt nem annyira az alapító mítoszra, hanem inkább az európai öntudat kialakulására, az európai minták átvételére épült, és a mozgalmi agitáció első szakasza sem a származási „nemzeti eszmét” terjesztve, azt előtérbe helyezve indult el.

A nemzetté válás modern formáját végül Cuza reformjai készítették elő. A nemzeti képzeletű standardizálását a XIX. századi Európában majdnem mindenütt a modern közoktatás

31 Uo.

32 Trócsányi Zsolt – Miskolczi Ambrus: *A fanariótáktól a Hohenzollernekig. Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711–1866)*. ELTE BTK: Budapest, 1992. 83–86.

33 Lásd Anderson, Benedict: *Képzelt közösségek*. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 79–108.

34 Trócsányi – Miskolczi, 1992. *A fanariótáktól a Hohenzollernekig*, i.m. 77.

mozdította elő, Cuza is ezt próbálta megalapozni. Nyugat-Európában ekkor a homogén, nyelvileg standardizált magaskultúra elterjesztése az ipari társadalom világos szükséglete volt – ahogyan Gellner megfogalmazta: „*az egész társadalmat egyetlen sztenderdizált magas kultúrának kell átjárnia, mert különben a társadalom nem tud megfelelőképpen működni*”.³⁵ Az egységes magaskultúra, az ahhoz való hozzáférés előfeltétele annak, hogy az egyén egy országos szintűvé vált munkaerőpiacon szabadon tudjon mozogni, jogi és erkölcsi értelemben állampolgárrá váljon, valamint a politikai közösség tagja lehessen a nyilvánosság révén – és e hozzáférés képességét csak egy országos, egységesen formalizált iskolai képzés keretében lehet elsajátítani.³⁶

Cuza idején az egyesült fejedelemségek még messze voltak az egységes belső piac kialakulásától, de a kialakuló burzsoázia – mely az európai orientáció felvállalásával a nyugati mintakövetést is vállalta – megérezte, sőt elébe ment ennek a szükségszerűségnek. Ezt az erőltetett mintakövetést ragadja meg Titu Maiorescu a „*tartalom nélküli formák*” elméletében.

A standard nemzeti kultúra elterjedésének feltételeit tehát Cuza oktatási reformjai teremtték meg: 1864-ben bevezeti az első modern közoktatási törvényt (a három oktatási ciklus meghatározásával), 1866-ban jelenik meg a középiskolák, gimnáziumok egységes szabályzata, majd 1870-ben bevezetik az elemi iskolák egységes szabályzatát is. A rendszer a francia közoktatás (III. Napóleon rendszere) mintájára rendkívül központosított volt, minden döntésre miniszteri rendelettel került sor.³⁷

Az így felépített központosított közoktatás Spiru Haret minisztersége alatt (1897–1910 között háromszor is az oktatási tárca élén állt) vált a nemzetépítés hatásos eszközévé. Bár a falusi írástudatlanság felszámolásában csak nagyon lassan ért el eredményeket (a századforduló táján a lakosságnak csupán 20%-a tudott írni és olvasni, miközben ez az arány Magyarországon 55%, Ausztriában pedig 70% körül volt³⁸), a XIX. század második felére a román elit már el tudott képzelni egy szélesebb „közvéleményt”, egy olyan potenciális (napilap-)olvasó közönséget, amely ugyan fikció, de – amint Anderson írja – olyan képzelt világ, amely a „*mindennapi életben gyökerezik*” és oda is szívárog vissza, „*megteremtve ezzel*

35 Gellner, Ernest: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 55.

36 Uo.

37 Lásd Iorga, Nicolae: *Istoria învățământului românesc*. Editura Casei Școalelor: București, 1928. 323–330. Iorga kifejti, hogy a központosítás következményeként sűrű törvény- és szabályzatmódosítás vált szükségessé a konkrét körülmények nyomására: 1864–1898 között 34 különböző szabályzatot bocsátottak ki. (I.m. 327.)

38 Vö. Ungureanu, Constantin: Știința de carte în teritoriile populate de români la începutul secolului XX. *Codrul Cosminului*, 2005, no.11, 75–101, itt: 75–76.

az anonimitás közösségében való figyelemre méltó bizodalmat, ami a modern nemzetek alapvető megkülönböztető jegye”.³⁹

A XIX. század végére kialakult tehát a regáti román nemzet „képzelt közössége”, de a tényleges politikai részvétel tekintetében ez nem működött, hiszen az egyesülés (1859) utáni választási törvények rendkívül magas cenzussal működtek – az első választásokon a választók körét 3800 főre korlátozták⁴⁰ –, ami a politikai versenyt néhány kis elitcsoport versenyére korlátozta.

Az „elképzelt közösség” és a kis – de versengő – elitcsoportok közötti feszültségtérben alakult ki az a modern „románság”-felfogás, amely aztán hosszú időre meghatározó maradt. A különböző politikai csoportosulások megpróbálták kialakítani és eljátszani azokat a szerepeket, amelyeket a nyugati polgárság játszott a kor fejlett piacgazdaságaiban, azonban anélkül, hogy az ehhez szükséges piaci és társadalmi háttér meglelt volna.

A polgári fejlődés tekintetében nagyjából három elit csoport, társadalmi réteg számba veendő. A hagyományos bojárság megpróbált alkalmazkodni ahhoz a piacgazdasághoz, amely az 1840-es évektől a terményexport révén kialakult, azonban ennek a csoportnak a helyzetét a tőkehiány határozta meg, és az uzsorakölcsön rabságában nagyrészt elszegényedett.

Az uzsoratóke hordozója elsősorban az a kereskedőréteg volt, amely a terménykereskedésnek és -kivitelnek a fő haszonélvezőjeként gyarapította a vagyonát. Ez a réteg az „idegenek” rétege volt: Brăila és Galac görög kereskedői, a nagyobb (elsősorban moldvai) városok zsidósága. A hazai közvélemény erre a csoportra mint gyűlölt, de nélkülözhetetlen rétegre tekintett.⁴¹

Végül, a harmadik csoportot az új román „vállalkozó” polgárság testesítette meg, városi iparosok, parvenü szabadparasztok, akik a felhalmozott tőkéjükkel 1858-ig még bojári rangot⁴² is tudtak vásárolni.

A regáti nemzetépítés szempontjából e csoport karaktere bizonyult a legmeghatározóbbnak. Magatartásának – amiként Miskolczy Ambrus írta – torz megtestesítője a „csokoj” volt: az a parvenü, aki „bojári háziszolgaként kezdi pályafutását, és miután összelopkodott

39 Anderson, 2004. Képzelt közösségek, i.m. 100.

40 Trócsányi – Miskolczy, 1992. A fanarióráktól a Hohenzollernekig, i.m. 138.

41 Lásd uo. 139–140.

42 Az 1858-as párizsi konferencia elrendelte a törvény előtti egyenlőséget.

egy vagyonravalót, pártfogója és gazdája helyére lép”.⁴³ Ez az új középosztály az „idegenek” versenyének nyomása alatt erősödött meg, hátrányát az állami pozíciók megszervezésével küzdötte le, és olykor politikai eszközökkel – antiszemita kampányokkal – tartotta ellenőrzése alatt az erős tökefelhalmozó gazdasági elitet. Ideológiájában a 48-as nemzedék (Bálcescuék) emelkedettségének helyét a bürokratikus nacionalizmus vette át. Ion C. Brătianu, aki e csoport politikailag legtehetségesebb képviselője volt, a kereskedőket és iparosokat tartotta a román nemzet legegészségesebb rétegének, és ebben egyszerre volt befogadó és kizáró, mert e csoportba befogadhatónak tartotta azokat, akik *„itt gazdagodtak meg, és váltak szabad emberré, itt találtak szabadabb és nagylelkűbb hazát”*⁴⁴, de ennek feltétele volt, hogy a befogadott a „nemzeti egyház” rítusán legyen.

De miképp vált a nacionalizmusnak ez a formája oly sajátosan románná? Két politikai párt alakult az egyesült fejedelemségekben: a konzervatív és a liberális párt. Versengésük azonban nem az Európában ismeretes mintákat követte; mivel a liberálisok hamar lemondtak az általános választójog 1848-as ideáljáról, a konzervatívokkal egyetértésben őrzött magas censzus olyan „politikai ipar” kialakulását mozdította elő, amelyben – miként Daniel Barbu írja – a liberális „természetjogiasság” és a konzervatív historicizmus érvei csupán a sajtóban és a parlamentben csaptak össze látványosan, a kormányzásban viszont békés konszenzusra leltek.⁴⁵ E konszenzus igazi politikai célja nem a modernizáció megfelelő útjának a kiválasztása volt, hanem a köz- és egyéb szimbolikus javak olyatén való elosztása, hogy az a kialakult „politikai ipar” kereteit és monopóliumait ne veszélyeztesse.⁴⁶ Amint a korszak egyik francia megfigyelője is megállapította: a románok a politikára mint jövedelmező iparra a parlamentre pedig „börzseként” tekintenek.⁴⁷

A politikát így elfoglaló „*egyesült oligarchia*”, amely helyzetét az 1866-os alkotmány alapján konszolidálta, tulajdonképpen kizárta a politika problémavilágából az agrártársadalom problémáit, és azt a felfogást jelenítette meg, hogy a nemzetállamot a tetőszerkezete felől kell megépíteni: a modernizációs kérdéseket az állam és nem a (civil) társadalom felől kell tekinteni.⁴⁸ Ezt az államot pedig a szociális teljesítménye nem, csak „nemzeti mivolta” legitimálhatta; így az „*egyesült oligarchia*” csak olyan állampolgárság-modellt tudott elfogadni és megjeleníteni, amelynek semmilyen szociális tartalma nem volt. Lényegében tehát egy állami (bürokratikus) eszközökkel

43 Trócsányi – Miskolczy, 1992. A fanariótáktól a Hohenzollernekig, i.m. 141. A csokoj e típusát román irodalom egyik klasszikus regénye is megjeleníti, éspedig: Nicolae Filimon: *Régi és új csokojok [Ciocoi vechi și noi]* című műve.

44 Idézi uo. 139.

45 Barbu, Daniel: *Politica pentru barbari*. Editura Nemira: București, 2005. 63.

46 Uo.

47 Lásd még Trócsányi – Miskolczy, 1992. A fanariótáktól a Hohenzollernekig, i.m. 141.

48 Barbu, 2005. *Politica*, i.m. 65.

folytatott nemzetépítés bontakozott ki, amely épp szociális összetevőjének hiánya miatt maradt sokáig sikertelen, de az egyetlen elképzelhető az állami elit számára.

A regáti állam- és nemzetépítésre Hechter nacionalizmustipológiája szerint is értelmezhető. Hechter úgy véli, hogy „*a nacionalizmust helyesebb a nemzet és kormányzati egysége határainak egybeesésére irányuló kollektív cselekvésként meghatározni*”.⁴⁹ Négy típusát különbözteti meg: a) az *államépítő nacionalizmus*, amely az államon belüli, kulturálisan különböző területek asszimilálását, és ekként való egyesítését célozza (például Anglia és Franciaország uralkodói megpróbálták országaik kelta területeinek lakosságát az uralkodó kultúrába és nyelvbe asszimilálni); b) a *periférikus nacionalizmus* egy kulturálisan sajátos terület törekvése, amellyel ellenáll az egységes, homogenizált országba való betagozódásnak, vagy megpróbál elszakadni tőle; c) az *irredenta nacionalizmus* egy állam meglevő határait egy szomszédos állam többnyire az azonos nemzetiség által lakott területeire próbálja kiterjeszteni; d) az *egyesítő nacionalizmus* egy politikailag megosztott, de kulturálisan egynemű terület egyesít egyetlen államba (pl. a XIX. századi Német- és Olaszország).⁵⁰

Mindaz, ami a román fejedelemségek egyesülésével létrejövő Óromániában végbement, az a hechteri egyesítő és államépítő nacionalizmusnak egy sajátos összeötvozése. Szembesülés a „*románok megteremtésének*” a problematikájával, miközben az államépítés, mint modernizáció nem tudta megteremteni az ehhez szükséges, nyugati mintáknak megfelelő intézményi eszközöket. A nyugat-európai térségtől eltérően a regáti állam létrehozása nem csupán a megkésetttség jegyeit viseli, a sajátosság abból is adódik, hogy az egyesítő nacionalizmus az államépítő nacionalizmus modernizációs hiányosságaira – a *maiorescu-i „tartalom nélküli formákra”* – épült rá.

Az egyesített államépítés – Nagy-Románia megteremtése

Nagy-Románia 1918–20-as megteremtésének két nemzetépítést kellett tehát – az előbb vázoltak alapján – egyetlen állami keretbe terelnie: az erdélyi román nemzetépítést, amely, amint azt Hroch leírta, a civil társadalom nemzeti „ébredésével”, majd mobilizációjával jutott el a politikai célok megfogalmazásáig, és a regáti román nemzetépítést, amely állami bürokratikus eszközökkel próbálta az egyesült fejedelemség lakóiból homogén állampolgári közösséget teremteni.

49 Lásd Hechter, Michael: A nacionalizmus megfékezése. *Magyar Kisebbség*, 2003, 7 (27). 146–204. Letöltés helye: www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg; letöltés ideje: 2018. 09. 03.

50 Uo.

Az egyetlen állami keretbe való egyesítésnek azonban volt még egy fontos meghatározója: a románok hazáról alkotott fogalmainak eltérő volta.

Az erdélyi románságnak – amint azt Sorin Mitu kimutatta – három konkurens haza-fogalma alakult ki.⁵¹ Ez főleg a Hroch által vázolt fejlődés harmadik szakaszához, a politikai elképzelések pluralizálódásához kapcsolódik.

Az első politikai-államigazgatási keret, mely a XVIII–XIX. századi erdélyi románság számára mintegy magától adott volt, az Erdélyi Nagyfejedelemség. Ez is több változatban fogalmazódott meg. Az első változatban Erdély, mint többnemzetiségű térség jelenik meg, amelynek politikai megjelenítése az erdélyi diéta volt, ahol azonban nem volt jelen az egyik erdélyi nemzetiség, a románság, következésképpen a felvilágosodás korának román elitje jogosan vetette fel, hogy az *Unio Trium Nationum* rendszerébe bevett nemzetiségként kerüljön be a románság is. A másodikban Erdély úgy többnemzetiségű térség, amelyben a románság többségben van, és így joggal aspirál egyfajta vezető szerep elnyerésére. Végül, létezett a politikai Erdélynek egy – a románok számára általában nem elfogadott – percepciója, amely szerint a tartomány tulajdonképpen Magyarország része, és ekként jogos az a magyar nemzetépítő törekvés, hogy beolvasztandó legyen egy új, polgári Magyarországba.⁵²

A második viszonyítási keret, amelyben az erdélyi románság a maga számára kereshette a „haza” meghatározását: a Habsburg-birodalom. Ennek alapja a Habsburgok iránti hagyományossá vált lojalitás volt. De minthogy a birodalom egy nemzetek feletti keret volt, az erdélyi románok olyan reformokban voltak érdekeltek, amelyek a birodalom szerkezetét nemzeti törekvésekkel harmonizálták.⁵³

Végül a harmadik haza-koncepció – amelyet az erdélyi román értelmiség elképzelt – mindazon területek összességét jelentette, amelyen románok laknak. Ez olyan, nem kellően meghatározott területet foglalt magába, amely fölött nagyon sokféle politikai autoritás létezett, és amely – egységként – minimalizálta a benne levő etnikai szigeteket, a kisebb, más nemzetiségű körzeteket. 1848 volt az a történelmi pillanat, amikor a hazának ez a képzete a legeuforikusabban megjelenhetett, de még ekkor is – mondja Mitu – a legtöbb, amit az erdélyiek elképzelték, az az összes román terület egyesítése volt Ausztria fennhatósága alatt.⁵⁴

51 Lásd Mitu, Sorin: *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități*. Editura Polirom: Iași, 2013. 174–184.

52 Uo. 176–177. Voltak azonban román gondolkodók – például Timotei Cipariu –, akik a Magyarországgal való egyesülés előnyének azt látták, hogy ezzel Erdély a gyorsabb modernizáció útjára tér.

53 Lásd uo. 177. A birodalom átalakításának az erdélyi román nemzeti törekvésekkel való összhangba hozatalát célozta Aurel Popovici 1906-os Monarchia-föderalizálási terve. Lásd: Popovici, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich*. Leipzig, 1906.

54 Mitu, 2013. *Transilvania mea*, i.m. 177–178.

A konkurens hazafelfogások közül a különálló, a Monarchián belül egyképpen autonóm Erdély-haza maradt a legfontosabb momentumokban az igazán meghatározó. Az „ébredő” erdélyi román nemzet, a maga civil és politikai társadalmával ebben tudta magát a legjobban elhelyezni, ez pedig két, látszólag egymásnak ellentmondó adottság összehangolását jelentette: Erdély „politikai identitását” meghatározó történelmi alkotmányát (melynek alapjait az *Unio Trium Nationum* rakta le) és az egyre inkább polgári társadalomként „ébredő” erdélyi román nemzetét. E kettő egymást formáló hatása alatt egyetlen ívben jelenik meg az erdélyi román nemzeti fejlődés a *Supplex Libellus Valachorum*-tól (1791) a *Gyulafehérvári Határozatokig* (1918). Mindkét dokumentum a történeti erdélyi alkotmány szellemében próbál keretet adni az egymás mellett és az egyenlők közötti viszony konszenzuális szabályaival élő „erdélyi nemzeteknek”. De miközben az erdélyi politikai keret látszólag megőrződött, alapvetően megváltoztak az e keretbe besorolódó „erdélyi nemzetek”. A *Supplex* még a hagyományos három erdélyi *rendi natio* (magyarok, székelyek és szászok) mellett kívánta „bevett nemzetként” elismertetni a románságot, amely azonban már nem tisztán rendi alapon állt, hanem „ébresztett” civil (polgári) társadalomként helyezte ideológiai nyomás alá a tradicionális erdélyi rendi gondolatot. Közben, 1848 előtt, majd azt követően megjelent a saját nyelvi-etnikai alapjaira egyre erőteljesebben igényt tartó magyar polgári nemzet is, és ez megváltoztatta, átszabta az erdélyi politikai keretben egymás mellé kerülő „nemzeteket”: a magyar és székely *natio* immár magyar polgári nemzetté olvadt össze, és az erdélyi románság sem a negyedik rendként, hanem a harmadik polgári nemzetként próbált e keretbe integrálódni. A *Gyulafehérvári Határozatok* sokat idézett III/1-es pontja immár ezeket a „nemzeteket” érti az „együtt lakó népek” kifejezés alatt.⁵⁵

A regáti román elit hazafelfogását sokkal inkább a hódító „politikai egyesítés” képzelete, illetve a tág etnikai terület imaginárius egységének a képzelete határozta meg. II. (Vitéz) Mihály (Mihai Viteazul) vajda, mint a „nagy egyesítő” szimbolikus alakja – mely a havasalföldi forradalmár Nicolae Bălcescu *României supt Mihai-Voievod Viteazul* című történeti munkája (1852) nyomán terjedt el – kétségtelenül közelebb állt a későbbi bürokratikus egyesítő nacionalisták politikai képzeletvilágához, mint az erdélyi románok föderalizmusa és konföderalizmusa; a porosz vagy olasz példát idéző területegyesítés jóval levelezhetőbb volt ebből a történelmi előképből. Ehhez járult hozzá a „román haza” mint nagy etnikai

55 „Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc” [„Teljes nemzeti szabadság az összes együtt lakó nép számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, megfogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviselőre.”]

térség képze, amelyet „*az egységes történelem [...] egységes földrajzot feltételez*”⁵⁶ logikájával alapozták meg a XIX. században. E képzet „*a tökéletes, szinte kör alakú térség képében*” tartalmazza a román hazát, amely térséget „*három nagy folyóvíz, a Duna, a Dnyeszter és a Tisza fogja közre, s összetartó szilárdságát mint gerincoszlop a Kárpátok vonulata biztosítja, amely végighúzódik rajta egészen*”⁵⁷. Mindezt a mitologikus közgondolkodás részévé Eminescu egy híres verse, a *Doina*⁵⁸ tette, amellyel a „*Dnyesztertől Tiszáig*” jelszava általános mozgósító erőre tett szert.

Közismert, hogy az első világháború eredményeit rögzítő békerendszer egyértelműen a bürokratikus egyesítő nacionalizmusnak, a regáti államépítésnek engedett terepet – az erdélyi románok elképzeléseit a bukaresti kormány és királyi udvar hamar félre söpörte. Az alábbiakban ennek két olyan következményét vázolom itt röviden, amelyet az egyesítő bürokratikus nacionalizmus máig ható következményének kell tekintenünk: az egyik a) a ma is uralkodó román állampolgárság-felfogás (mint a nemzetépítés eszköze), a másik b) az államépítés hagyományaként továbbélő területi-közigazgatási felfogás.

Az 1866-os román alkotmány az állampolgárságot a *ius sanguinis* elve alapján határozta meg, sőt, a szomszédos országokból származó román nemzetiségűek („*români de origine*”) szinte azonnal elnyerhették az állampolgárságot, anélkül hogy alávetették volna őket a honosítási eljárásnak. Ez olyan kikötés volt, amely érzékeltette a román nemzetállam etnikai határainak lezáratlanságát, és legitimálta azt az irredenta politikát, amely arra törekedett, hogy beolvassa az Osztrák-Magyar Monarchia, Oroszország és a Balkán területén élő románokat.⁵⁹

Később, az 1866-os alkotmánynak e *völkisch* állampolgárság-felfogása mellett megjelent az államközpontú, szekuláris, asszimilatív liberális felfogás is (vagyis az állampolgárság német felfogása mellé a francia is), és e kettőből látszólag egy olyan állampolgárság-koncepció alakult ki, amely Tilly⁶⁰ tipológiája szerint inkább a francia modellhez esik a legközelebb, viszont továbbra is megőrizte a sajátos román etnikai identitást.

Tilly szerint az állampolgárság-felfogások két dimenzió mentén helyezhetőek el; egyrészt van egy *befogadás-kizárás* (inkluzív-exkluzív) tengely, másrészt az állampolgárság alapulhat *primordiális* („elsődlegesen adott”, természetes), illetve *tanult* identitásokon. A következő példákat adja meg:

56 Boia, 1999. Történelem és mítosz i.m. 161.

57 Uo.

58 Mihai Eminescu: „Doina”. *Convorbiri literare*, XVII, 4 (1883. július 1.)

59 Iordachi, Constantin: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. *Regio*, No.3, 2000. 27–57, itt: 30.

60 Tilly, Charles: Citizenship, Identity and Social History. *International Review of Social History*, vol. 40, Issue 53, December 1995. 1–17, itt: 10.

	<i>EXKLUZÍV</i>	<i>INKLUZÍV</i>
<i>PRIMORDIÁLIS</i>	Izrael	Oszmán Birodalom
<i>TANULT</i>	Franciaország	Egyesült Államok

Izrael, írja Tilly, ha nem is kizárólagosan, de csak született zsidóknak ad állampolgárságot, míg Franciaország nagyon sokfelől érkező, különböző származású embereknek biztosítja ugyanazt a feltétellel, hogy elsajátítják a „franciának lenni” nyilvános viselkedési modellt, mint kulturális normát. Más államok befogadóbbak. Ezeknek egyik történeti modellje az Oszmán Birodalom, amely különböző identitású, vallású és szokású embercsoportot is elfogadott a birodalom keretei között.⁶¹ A modern korszakban az Egyesült Államok a befogadó államok egyik kiváló példája: az állampolgáraitól elvárt – elsajátítandó – modell az a sajátosan „*amerikai krédó*”, a demokráciának egyfajta „*civil vallása*”⁶², ez azonban nem ró ki külön kulturális normákat.

Hol helyezhető el ebben a modellben a román állampolgárság-felfogás?

Könnyű észrevenni, hogy az előbbieik alapján a modell „exkluzív” és „tanult” pólusai közelébe helyezhető a román állampolgárság-felfogás, és leginkább a franciához hasonlítható. De jelentős az a sajátossága (eltérése a franciától), amely „tanulás” szabályozásával, mechanizmusaival függ össze. A „románnak lenni” nyilvános mintáját ugyanis sokkal inkább a politikai diskurzus, a politikai vitaszféra tartja fenn, s kevésbé a kulturális szféra mintaadó működése. Ez főleg a politikailag instrumentalizált magyarellenesség esetében figyelhető meg: a folyamatosan „karbantartott” magyarellenesség ugyanis több funkciót is betölt.

Egyrészt egyfajta finomszabályozó szerepet tölt be a politikai életben: naponta használt mértékegysége a politikai közbeszédben annak, hogy az egyes pártok hogyan viszonyulnak az „*egyesült oligarchia*” (az államból való közös megélés) kérdéseihez, belső egyensúlyához, a „*politikai ipar*” javainak az elosztásához. A mainstream pártok között az egymás „jó

61 Természetesen, az adófizetés kollektív és egyoldalúan (olykor egészen drasztikusan) megállapított kötelezettsége mellett.

62 Az amerikai krédóról mint az amerikai identitás központi eleméről Samuel Huntington írta az egyik legátfogóbb – de egyben nagyon is vitatott elemzést – a *Who are we? The Challenges to America's National Identity* című művében. Szerinte az „*amerikai krédó*” legfontosabb elemei: a szabadság, egyenlőség, individualizmus, képviselői kormányzás és a magántulajdon.

románságának” a megkérdőjelezése ugyan magyarellenes kérdések révén tematizálódik, de gyakran el is akad a kötelező retorikai gyakorlatnál, mert csupán az egymás közötti viszony szabályozása végett került rá sor. Azonban mindeközben megerősíti azt nyilvános viselkedési modellt, amely a „románnak lenni” publikus mintája.

Másrészt, a tényleges magyarellenes lépések, amelyekre a közpolitikában folyamatosan sor kerül, azt a tehetetlenséget is kifejezik, hogy a román állami elit mind a mai napig „nem találja” a román Risorgimento alapkérdésére a választ: megteremtették Nagy-Romániát, de még mindig nem lett minden polgárunkból „jó román”, mi lenne tehát a teendő...? Mondhatni, ez tulajdonképpen a XIX. századi regáti bürokratikus nacionalizmus XXI. századi változata.

A XX. század második felében és a XXI. század elején a politikai modernizáció az európai térségben kibővítette a politikai színtereket: a decentralizáció és a szubszidiaritás révén megjelentek az állam alatti területi közösségek is, amelyek különböző jog- és hatáskörökre tettek szert. Azonban az állam- és nemzetépítés hagyományaiból adódóan érezhető különbség van aközött, hogy az államok központját birtokló elitek miként tekintenek ezekre az állam alatti területi közösségekre.

A román államépítés ma is a XIX. században kialakult regáti modell folytatásának tűnik. Az államot kizárólagosan felülről építő elit az állam egyedüli politikai közösségeként a demokratikus állampolgári közösség egészét statuálja. Ez ugyan jó alapot biztosít a formális egyenlőséghez, de a sajátos kisebbségi csoportok csoportigényeit nem ismeri el. Tehát a formális egyenlőség ezen típusa iránti igény az óromániai politikai hagyományban a homogenizáció eszköze iránti igény is: annak a XIX. századi „modernizációnak” az igénylése, amellyel „megteremtjük a románokat”.

A másik megoldástípus a politikai közösséget nemcsak állampolgári dimenzióban ismeri el, hanem „természetes” közösségek (*történeti-területi és/vagy nyelvi-etnikai közösségek*) *összetartozásaként* is (ezt a megoldást alkalmazta például Spanyolország vagy Olaszország). Az erdélyi hagyomány, mint fönnebb láttuk, épp az emancipációs nemzeti harcok „emlékeként” viszi tovább ezt a megoldást. Ez ma is benne van az erdélyi területi közösségi tagoltságban, ezért a közigazgatási reformtervek itt ütköznek az alulról jövő régióépítési elképzelésekkel, mozgalmakkal. Az államterület feletti uralomra, a területi igazgatási módra vonatkozó – jórészt rejtett – konfliktusok is visszavezethetők ekként a két történelmi nemzetépítési projekt különbségére.

Összegezve a fentebbieket: Nagy-Románia nem csupán területeket, hanem nemzetépítési hagyományokat is egyesített. Geopolitikai körülményekből eredeztethető, hogy a két,

erdélyi és regáti nemzetépítésből az utóbbi vált meghatározóvá. A két projekt különbségét ma már elfedni látszik a közössé tett politikai mitológia, azonban ez nem oldotta fel azokat a feszültségeket, amelyek – látens módon ugyan, de – mind a mai napig meghatározzák a román államépítést, és akadályt jelentenek egy új politikai modernizációs modell kialakításában.